

Většina lidí si pod pojmem archivnictví představuje činnost spojenou s nějakými starými papíry narovnanými v regálech. Jenom část z těchto lidí ví, že tyto papíry se ukládají proto, protože jsou na nich zaznamenány určité informace. Ještě méně lidí zná, že dnes již nemusí být tyto informace zaznamenány pouze na papíře (např. v případě elektronických záznamů). Archivnictví lze v krátkosti charakterizovat „jako obor lidské činnosti zaměřený na péči o archiválii jako součásti národního kulturního dědictví a plnění funkce správní, informační, vědecké a kulturní“ (§ 2 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě). Přičemž archiválie je takový záznam, který byl ve veřejném zájmu vybrán k trvalému uchování a vzat do evidence archiválií. Vojenské archivnictví jako obor lidské činnosti prošlo v minulosti složitým vývojem a vzhledem ke stanoveným prioritám v rámci AČR nebude tomu jinak ani v budoucnu.

Počátky vojenského archivnictví

Již před 90 lety v roce 1917 vznikaly u čs. legií v Rusku různé instituce, které měly za úkol podchytit a zdokumentovat jejich činnost. Nešlo ještě o klasické archivy, ale o dokumentační střediska. Myšlenka vybudování archivní instituce pro československý odboj se realizovala v domácím prostředí v roce 1919. Počátkem ledna 1919 byl při Zemském archivu českém zřízen Archiv národního osvobození v čele s dr. J. Werstadtem. Archiv národního osvobození shromažďoval a uchovával dokumenty politických orgánů a institucí čs. odbojového hnutí jak v zahraničí, tak i z území bývalého Rakousko-Uherska.

V květnu 1919 byl výnosem MNO zřízen Památník odboje – umělecký sbor při MNO. Mezi úkoly této instituce patřily i přípravné práce pro monumentální dílo umělecké s muzeem a archivem památek osvobození. Památník odboje dostal podobu jednotné, centrálně řízené instituce v rámci MNO až v říjnu 1919 poté, co byl za jeho přednostu ustanoven kpt. čs. legií ve Francii Václav Špála. V říjnu roku 1920 je Památník odboje uváděn jako samostatný úřad podléhající ve všem přímo MNO. Jeho hlavním úkolem v té době byla starost o výstavbu budovy PO, dále správa archivu (jednalo se o správu materiálu čs. zahraničního odboje především vojenského charakteru), muzea a fotoústředí československých bojů a i péče o hroby legionářů. Přednostou úřadu se stal plk. Rudolf Medek.

Koncem června 1919 dorazila do Prahy část archivu čs. zahraničního hnutí na Rusi. Těžkosti s uložením tohoto archivu byly přechodně vyřešeny jeho uložením v Národním muzeu, kde byl umístěn i Archiv národního osvobození. V té době byly položeny základy jednotného archivnictví odboje směřujícího k uchování svědectví o dějinných událostech, které položily základ samostatného československého státu.

Vztah archivu legií k MNO byl zpočátku volnější. Toto spojení totiž nevycházelo z potřeb rezortu MNO. Změnilo se to všechno postupnou konsolidací ozbrojených sil ČSR. Nová armáda měla být pokračovatelem tradice zahraničního vojska. K tomu však byla nutná kontinuita i v oblasti správní dokumentace, ale i zpracování této tradice. Tím se postupně tato oblast československé archivní organizace stávala součástí vojenského archivnictví.

Výstavba ozbrojených sil nového československého státu a jejich správního aparátu se neobešla ani bez určité návaznosti na administrativní systém rozpadlé rakousko-uherské armády. Tuto návaznost zabezpečoval v rezortu MNO od roku 1920 Archiv MNO. Vznikl při mobilizačním oddělení II. odboru MNO a v roce 1922 byl přičleněn k 8. oddělení výchovného odboru MNO. Jeho úkolem bylo přijímat, vybírat a skartovat spisový materiál ze spisoven MNO. V roce 1924 byl Archiv MNO sloučen s historickou skupinou hlavního štábu, a tím zřízen Vojenský archiv RČS. Byl to samostatný správní vojenský ústav podřízený MNO prostřednictvím náčelníka hlavního štábu. K převzatým úkolům od Archivu MNO přibýlo to, že jeho historické oddělení mělo spisový materiál zpracovávat pro účely vojenské vědy a pro dějiny vojenství. V této době se všechny tři archivní instituce vyvíjely nezávisle na sobě, ale objektivně vznikaly předpoklady k integračnímu procesu v této oblasti.

Již od počátku 20. let vznikaly v jednotlivých archivních institucích iniciativy vedoucí k soustředění dokumentů o národním odboji. Na rozdíl od Archivu národního osvobození, který představoval spíše tematickou sbírku materiálu nejrůznější provenience, byl pojmu archiv povahou soustředěných písemností, ale hlavně sepětím s MNO, daleko blíže **archiv legií** (v organizaci Památníku odboje měl archiv značnou autonomii). Archiv trpěl od počátku nedostatkem prostoru. I tato skutečnost vedla v roce 1926 k ustavení Sboru pro vybudování památníku národního osvobození.

Založení Památníku osvobození

Od začátku roku 1928 začala intenzivní jednání o sjednocení jednotlivých archivních institucí. Tato jednání vedla k vytvoření nové instituce Památníku osvobození. Byl zřízen výnosem MNO k 28.10. 1929 jako samostatný ústav při MNO, v němž se spojily dosavadní Památník odboje, vojenský archiv a muzeum zahraničních vojsk, Vojenský archiv – Vojenské muzeum RČS a Archiv národního osvobození při Zemském archivu českém. Integroujícím prvkem celé koncepce Památníku osvobození bylo uchovávat a vědecky zpracovávat všechny prameny o národněosvobozeneckém boji s úkolem působit na výchovu národa. Vedle toho měl uchovávat a vědecky zpracovávat prameny o historii vojenství na území Československa.

Sjednocením jednotlivých archivních center byl dán předpoklad pro možnost provedení vnitřní kompletace archivních fondů a jejich odborného archivního zpracování. Tento předpoklad však nebyl v následujících letech naplněn. Hlavním rysem archivní práce v tomto období bylo především soustřeďování dokumentů a jejich zpřístupňování na určitém stupni uspořádání. Vědecká práce archivářů však byla obecně spatřována spíše ve zpracování historických témat, nikoliv v rozvíjení archivní odborné činnosti.

Archivy Památníku osvobození (jednalo se o archiv politický a diplomatický I. oddělení PO, jehož základem byl bývalý Archiv národního osvobození a o archiv vojenský II. oddělení PO, který vznikl sloučením archivu Památníku odboje a Vojenského archivu-Vojenského muzea RČS) tím pádem nepřekročily stadium toho, co se dá nazvat dokumentačním střediskem. Náznakem určité změny v roce 1936 bylo zřízení skupiny pro archivování písemností vojenských útvarů a úřadů u archivního oddělení vojenského Památníku osvobození, přičemž oddělení se snažilo mít vliv na spisovou službu v rámci MNO, zejména na skartační řízení. Již před Mnichovem se ukazovala stále více potřeba vybudovat rezortní archiv, avšak prostorově a ani koncepčně nebyly k tomu v rámci Památníku osvobození poskytnuty dostatečné předpoklady.

Období okupace

Po 15.3. 1939, ještě před likvidací Památníku osvobození, výrazně vzrostly fondy vojenské části jeho archivu, a to v důsledku likvidace československé armády. Tento materiál se ukládal v prostorách pražské Invalidovny, kde se archivní dokumenty začaly ukládat již od roku 1938. Materiál likvidované československé armády spolu s personální dokumentací přebíral nový Úřad pro spisový vojenský materiál. 4.9. 1939 byly gestapem na rozkaz říšského protektora prostory Památníku osvobození uzavřeny a zapečetěny.

Koncem roku 1939 byla ze strany německých okupantů podniknuta první opatření na převzetí správy spisového materiálu likvidované československé armády a vojenských archivních fondů. Při úřadu říšského vojenského zplnomocněnce v Praze byl zřízen referát pro archivní záležitosti – Heeres-Archivwesen. V první fázi zájem okupantů směřoval k soustředění veškeré dokumentace osob (české i německé národnosti), které podléhaly branné povinnosti. Pro jejich soustředění a správu byl zřízen zvláštní úřad – Wehrdienstlichen Schriftenstelle, později Wehrnachweisstelle. Již po krátké době se ukázalo, že referát při úřadě říšského vojenského zplnomocněnce nebyl schopen plnit funkci archivu jako instituce. V červenci 1940 se proto přeměnil na úřad – Verbindungstelle, který zprostředkoval pro protektorát spojení s vědeckým oddělením říšského šéfa vojenských archivů a s šéfem vojenských muzeí. Vedle tohoto řídicího orgánu byl vytvořen vojenský archiv – Heeresarchiv Zweigstelle Prag (jako pobočka říšského archivu v Postupimi). Hlavními úkoly archivu, podle výnosu z roku 1943, byla správa bývalého českého vojenského archivu, soustředění, třídění a správa spisů bývalé čs. armády, soustředění archivních fondů bývalé rakousko-uherské armády na území Čech a Moravy a podávání informací na základě archivních fondů.

Vlastní archivně odborná činnost Heeresarchivu byla na dobré úrovni. Ve všech jeho odděleních byly prováděny pořádací práce. K archivnímu materiálu byly zpracovávány inventáře a prozatímní inventární seznamy, dále se vyhotovovaly historické přehledy a studie. Ke konci války učinil Heeresarchiv určitá opatření k ochraně archivního materiálu. Především šlo o rozptylování archivních fondů mimo Prahu. Některé materiály rakouské provenience a fondy o tzv. bojích na Slovensku (1918-1919) byly přestěhovány na zámek Doksany u Terezína. Fondy čs. legií v Rusku byly přestěhovány na zámek v Hrubém Rohozci u Turnova. Materiály týkající se opevňovacích prací na československých hranicích byly odvezeny do Vídně a pak do Freibergu (v Sasku) atd.

Vojenské archivnictví v letech 1945-1948

Bezprostředně po osvobození se ukázalo, že v důsledku okupace a druhé světové války byla původní idea Památníku osvobození překonána. Vedle prvního čs. odboje a první světové války existoval druhý čs. odboj a druhá světová válka. Ideová, ale i faktická realita Památníku osvobození nemohla poskytnout dostatek prostoru pro nové úkoly, které v souvislosti s tím vyvstaly. Musela vzniknout instituce, která by vycházela z nové reality, i když navazovala na svého předchůdce.

Nová instituce byla zřízena 29.5. 1945 výnosem MNO pod názvem Vojenský ústav vědecký. Ústav tvořily Památník osvobození, Vojenská ústřední knihovna, Vojenský ústřední archiv (vznikl jako důsledek soustředění písemností likvidované čs. armády po roce 1939) a Vojenské muzeum. Již 10.6. 1945 byla nová instituce přejmenována na Vojenský historický ústav (dále VHA). Součástí obnoveného Památníku osvobození byla jeho dvě archivní oddělení. Jak archivní

oddělení politické, tak i archivní oddělení vojenské zahrnovaly v sobě skupinu fondů z let 1939–1945. Nově zřízenou institucí v rámci VHÚ byl Vojenský ústřední archiv (dále VÚA).

Sjednocování vojenského archivnictví v rámci Památníku osvobození ve 20. letech 20. století mělo svoje hranice dané ideou jedinečnosti prvního odboje. Ve 30. letech se ukázalo, že všechno, co je mimo tyto hranice, je záležitost rezortní (viz soustředění dokumentace likvidované čs. armády). Po válce to nutně vedlo k vytvoření nového archivního pracoviště – Vojenského ústředního archivu. Tento krok poukázal také na to, že v této době při vytváření archivní organizace a struktury archivních fondů nebyl vyjádřen princip organické jednoty, ale stále převažovalo hledisko tematického výběru a institucionálního dělení. Například užitečnost obnovení archivů Památníku osvobození se ukázala, když hned po válce vyvstala otázka soustřeďování dokumentů druhého odboje.

Vztah obou archivních institucí v rámci VHÚ se po krátké době ustálil na tom, že archivní oddělení vojenské Památníku osvobození se vyhranilo jako specializovaný archiv dokumentů prvního a druhého čs. vojenského odboje a VÚA se mělo stát rezortním archivem, ve kterém se soustředily dokumenty rakousko-uherské armády, dokumenty předmnichovské čs. armády a skupina fondů tzv. okupačních.

Podle tvůrce rezortního archivu dr. Fr. Šteidlera měl výše uvedený archivní materiál sloužit k úředním potřebám čs. vojenské správy, k odbornému studiu dějin, k podpoře studia vojenských dějin výzkumem a vydáváním pramenů k těmto dějinám atd. Podle dr. Šteidlera byl VÚA rezortním archivem MNO, který měl charakter správního archivu. Argumentoval tím, že dokumenty VÚA svojí proveniencí byly vázány na činnost vojensko-správních orgánů a dále tím, že archivní materiál předmnichovské armády byl po roce 1945 ještě natolik „čerstvý“, že nad jeho úřední, služební hodnotou ještě historická, trvalá hodnota nepřevažovala.

Z dnešního pohledu je druhý argument samozřejmě podstatnější. Je patrné, že pojem správní archiv neměl v té době tak vyhraněnou podobu jakou má dnes, když plní funkci mezičlátku mezi archivem jako takovým („konečným“ archivem) a starou registraturou. VÚA v důsledku daných objektivních okolností plnil po dobu své existence jak funkci správního archivu, tak i historického („konečného“) archivu. Na počátku přitom převládala jeho první funkce.

První rok po osvobození musely archivní instituce vyvinout velké úsilí k soustředění archivních fondů rozstrkaných ke konci války do různých míst i do zahraničí. Bylo rozhodnuto o soustředění materiálů VÚA do budovy pražské Invalidovny. Tato činnost byla ukončena v polovině roku 1946. Vedle soustřeďování došlo k roztřídění dokumentace předmnichovské armády na dvě skupiny. První skupina dokumentace do roku 1926 zůstala ve VÚA a dokumentace mladší 20 let byla vrácena příslušným spisovněm obnovené čs. armády. Měla se tím zabezpečit správní kontinuita nových vojensko-správních orgánů s jejich předchůdci.

Archivy Památníku osvobození navázaly na svoji předválečnou tradici. Svou působnost rozšířily o dokumenty k problematice druhého odboje. Při soustřeďování tohoto materiálu však narážely na velké potíže. V podstatě nebylo zpochybněno pouze soustřeďování dokumentů vojenské provenience. V případech jiné dokumentace, v poměrech, které byly jiné než v roce 1919, byly tady již i jiné archivní instituce (např. u MZV nebo MV), které si na archivaci určitých dokumentů dělaly nárok.

Úpadek vojenského archivnictví po únoru 1948

Po únoru 1948 došlo ve vojenském archivnictví ke změnám nejen v organizaci, ale co bylo nakonec ještě horší, i v oblasti personální a v náplni činnosti. Vzhledem ke svému

ideovému zaměření a tradicím byl trnem v oku Památník osvobození i se svými archivními odděleními.

Ke změnám nedocházelo hned, ale v březnu 1949 je jasně nastínil nový náčelník VHÚ plukovník Čeněk Hruška: „Když děláme novou historii, můžeme tyto dokumenty jen málo použít ... vynasnažím se, abych na klíčová místa dostal naše soudruhy. Budeme vytlačovat jinostránky, abychom odstranili buržoazní názory.“ Po personálních změnách (odchod dr. Werstadta a dalších) se jeho organizační složky postupně rozpouštějí ve strukturách VHÚ bez toho, aby samotný Památník byl formálně někdy prohlášen za zrušený.

Archivní oddělení Památníku spolu s knihovnou se začlenily do historického oddělení VHÚ. Tento krok byl v rozporu s potřebou organického sjednocení archivů VHÚ. Postupně se archivy staly přívěškem zpracovatelského oddělení VHÚ. V případě archivů Památníku se později začalo mluvit jako o archivu VHÚ. Lze jednoznačně souhlasit s hodnocením těchto kroků, které vyslovil ve svých studiích V. Fejlek: „Zatímco na počátku ústavu stály v čele realizace jeho poslání archivy, tvořící jeho vědecký význam a upevňující i jeho postavení jako důležité celostátní památkové a dokumentární instituce, ocitají se nyní, a snad právě proto, v postavení bezvýznamném. Není vyloučeno, že právě touto cestou se měly stát archivy odboje, jejichž objektivní svědectví nebylo žádoucí, dostat pod přímou kontrolu „spolehlivých“ zpracovatelů nové historie.“

Upadal i význam VÚA. Hlavně kvůli nedostatku kvalifikovaných archivářů (odchod dr. Šteidlera a dalších), ale i pro nezáměr o studium jeho fondů. Ještě více převládala jeho administrativní, správní funkce. Odborná činnost se nerozvíjela, vedení archivu chtělo odborníky, ale politicky spolehlivé. Ti však nebyli odborníky. Úplně se zanedbalo třídění a pořádání jako základu pro další zpřístupňování archivních materiálů. Nebral se ohled na provenienční princip. Materiálu sice do VÚA přibývalo, ale ležel na hromadách. Důležité fondy byly uzavřeny před veřejností, ale ne před Státní bezpečností, která od počátku 50. let odvážela dokumenty, ale i celé fondy do svého Studijního ústavu (jednalo se hlavně o materiály druhého odboje na Západě, tzv. německé trofejní fondy, ale i o dokumenty čs. vojenské mise v SSSR).

Zásadní význam pro organizační vývoj vojenského archivnictví měl statut VHÚ z roku 1955. Podle něho došlo ke sjednocení archivu VHÚ (bývalých archivů Památníku) s VÚA. Vnitřně se pak VÚA členil na skupinu prvního a druhého odboje, skupinu rakouskou, skupinu československou, skupinu okupační, fotoarchiv a technickou skupinu. Z této organizace je však patrné, že sjednocení mělo spíše vnější organizační podobu. Nedošlo totiž k faktickému sjednocení archivních fondů VÚA s fondy bývalých archivů Památníku. Novým prvkem činnosti VÚA, vyplývajícím ze statutu, byl jeho vztah ke spisové službě. VÚA tak měl řídit činnost a poskytovat odbornou pomoc všem vojenským archivům (registraturám) a kontrolovat u nich skartaci.

O pracovní náplni VÚA mnoho napovídalo i to, že se v jeho organizační struktuře počítalo i s vysokoškolskými pracovníky (celkově to bylo 8 VZ a 46 o.z.). Převládali však pracovníci administrativního charakteru, což bylo i nadále určující pro pojetí práce v archivu, která tím měla spíše administrativní ráz. Tento stav prohluboval přetrvávající odtržení vědeckých (odborných) pracovníků od správy fondů.

Pozitivně ovlivnilo další vývoj vojenského archivnictví vládní nařízení č. 29 z roku 1954. Vytvořením tzv. jednotného státního archivního fondu se přenášela také odpovědnost na rezorty státní správy za jimi spravované archivy. VÚA se stal tzv. zvláštním archivem a odborná péče o archivní fondy se mohla dostat v budoucnu do souvislosti s celostátním archivnictvím. Nové

zásady čs. archivnictví pronikaly do VÚA velice obtížně. Prověрка VHU jeho nadřazeným orgánem Hlavní politickou správou MNO (HPS) v roce 1958 konstatovala, že v archivu je nutné pracovat jinak a že zaostávání VÚA za vývojem celostátního archivnictví by se mělo odstranit.

Oživení odborné archivní činnosti ve vojenských archivech

Aby se mohly naplnit závěry revize ve VÚA z roku 1958, bylo nutné zjistit stav jeho fondů. Ještě v letech 1958–1959 byla proto provedena základní revize a evidence fondů VÚA. Na základě toho bylo navrženo nové rozdělení fondů, a tím i vnitřní organizační struktury VÚA. Postupně se realizovala zásada vertikálního složení, která odpovídala historické posloupnosti vzniku archivních fondů. Podle této zásady byla navržena i čtyři archivní oddělení. Jednalo se o archivní oddělení fondů proveniencí rakousko-uherské do roku 1918, dále fondů z období předmnichovské republiky a prvního čs. odboje, fondů z období druhé světové války a druhého čs. odboje (včetně trofejních fondů, fondů vládního vojska a slovenského státu) a fondů proveniencí čs. armády a čs. vojenské správy po roce 1945 (spolu s agendou vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., ale pouze do roku 1966).

Tuto strukturu převzal po roce 1959 i nově vzniklý Vojenský historický archiv (dále VHA) a tvořil základ jeho organizace. Čtyři oddělení ve VHA fungovala na tomto základě do roku 1971 a v letech 1990 až 1995, jako dvě oddělení v letech 1971 až 1990 (mezníkem byl rok 1939) a od roku 1995 do současnosti (mezním rokem byl a je rok 1945).

Základním organizačním krokem po dokončení revize fondů ve VÚA bylo jeho rozdělení. Na základech VÚA vznikl VHA, který se stal jediným skutečným archivem v rezortu s funkcí konečného rezortního archivu. Rozdělením fondů VÚA vzniká k 1. 4. 1959 i Archiv ČSLA s čistě správním úkolem jako mezistupeň v péči o dokumenty při jejich toku od původce a spisovny až do konečného archivu – VHA. Tento model fungování archivní a spisové služby v rezortu platí dodnes.

V samotné činnosti VHA v 60. letech se nejmarkantněji projevila snaha o zkvalitnění odborné archivní činnosti. Rekonstrukce a tvorba archivních fondů na základě uplatňování provenienčního principu měly vést k postupnému vytváření logicky zdůvodněného systému. Jeho základem se stal systém vojensko-správního aparátu v jeho historickém vývoji. Revize fondů se tak spolu s výzkumem dějin vojenské správy měla stát základem pro vytvoření průvodce po fondech VHA. Předpokladem pro zdokonalení odborné činnosti archivu byla i jeho personální struktura. Na konci 60. let měl archiv 15 vysokoškolsky vzdělaných archivářů a již předtím v polovině 60. let se rozjelo systematické školení pracovníků VHA, ale i správních archivů. Archiv mohl stále lépe plnit jeden ze svých hlavních úkolů – zpřístupňování archiválií pro veřejnost (v roce 1961 byla na pražské Invalidovně zřízena badatelna). Zkvalitnění odborné archivní činnosti bylo již ve druhé polovině 60. let tak jednoznačné, že se o VHA mluví jako o specifickém vědeckém pracovišti.

Nástup normalizace

Normalizace na začátku 70. let dopadla i na VHA. Jako u součásti Vojenského historického ústavu, které bylo od 50. let podřízené Hlavní politické správě MO, tomu nemohlo být jinak. V 60. letech HPS v zásadě neovlivnila vzestup odborné činnosti ve vojenském archivnictví. Za 20 let trvající normalizace to již bylo jinak. Skutečnost, že VHA je součástí ideologického pracoviště v rezortu, byla znát v každodenní činnosti archivu. Různá politická školení, schůze atd. zmen-

šovaly prostor pro odbornou činnost. V personální oblasti se opět k odborné zdatnosti vrátil požadavek na politickou spolehlivost. V letech 1970-1972 muselo opustit VHA 11 pracovníků (cca 1/3 všech pracovníků), což se projevilo na odborné činnosti archivu. Šlo totiž většinou o pracovníky, kteří se nejvíce přičinili na odborném vzestupu archivu v 60. letech.

Jako již v minulosti několikrát i v tomto období se objevily pro archiv nebezpečné snahy některých pracovišť VHÚ o odbourání odborné činnosti v archivu. Podle nich měl archiv pouze poskytovat servis pro jejich ideologickou činnost v armádě. I když došlo k poklesu renomé archivu, nelze říci, že by odborně po celou dobu upadal. Pracovalo se sice na různých projektech, které měly dokazovat jedinečnost KSČ a „věčné“ přátelství se Sovětským svazem, ale v některých oblastech se podařilo navázat na 60. léta. Například byl v polovině 80. let vydán 1. díl Průvodce po fondech VHA (do roku 1939). Pokračovalo se ve zpřístupňování fondů (úroveň inventářů byla dokonce stále lepší a na vyšší úrovni než v 60. letech). Velký důraz se kladl na péči o fyzický stav archiválií, protože budova Invalidovny nebyla a není vhodným objektem pro jejich ukládání.

Změny ve vojenském archivnictví po listopadu 1989

Nejmarkantnějším jevem ve VHA po listopadu 1989 bylo odbourání všeho ideologického co bránilo jeho čistě odborné činnosti. V rámci historického ústavu, kde na krátkou dobu fungoval i Památník odboje, byl VHA jeho autonomní součástí, do roku 1993 bohatě dotovanou personálně (až 36 tabulkových míst). Byla obnovena původní čtyři archivní oddělení (k nim přibýlo i páté oddělení speciálních sbírek). Příchodem dalších zkušených archivářů se rozjelo hlavně zpřístupňování archivních fondů a vedle toho se rozvíjely i práce na vydávání významných a kvalitních edic dokumentů. Tento rozmach však byl utlumen rozdělením společného státu a následným zabezpečováním archivní a spisové rozluky. Rozluka, která se realizovala ve dvou etapách v roce 1993 a 1996, proběhla v podstatě hladce hlavně zásluhou zohlednění čistě odborných hledisek při její realizaci.

Od poloviny 90. let při častých změnách podřízenosti historického ústavu složkám MO a při jeho vnitřních reorganizacích docházelo k neustálému snižování počtů pracovníků ve VHA. V roce 1999 byl stav tabulkových míst 19, v roce 2003 již pouhých 14. Byla opět zrušena čtyři archivní oddělení. Nahradily je odborné úseky nebo skupiny. Za této situace již musely být některé odborné činnosti utlumeny (např. zpřístupňování). Díky tomu mohl být v roce 1998 dokončen 2. díl Průvodce po fondech VHA (období let 1939-1945). Rozjely se zároveň práce na 3. dílu průvodce a začala vznikat první počítačová databáze (čs. legionářů z první světové války).

K 1. květnu 1999 byl VHA vyčleněn z organizačního rámce historického ústavu a začleněn do rámce nového VÚA. V organizaci VÚA byl jeho I. odborem (o dvou odděleních), od roku 2003 jeho III. odborem. Spolu s VHA tvořily VÚA dva správní archivy (na krátkou dobu do roku 2003 existovaly v pražské části VÚA dva správní archivy, z nichž ten druhý byl odborem zahraniční dokumentace). Byly to Archiv MO (do roku 1992 byl součástí Vojenského správního archivu v Olomouci), nyní Správní archiv MO, a Vojenský správní archiv, nyní Správní archiv AČR v Olomouci. Vytvoření VÚA bylo nejvýznamnější organizační změnou v oblasti vojenského spisové a archivní služby po roce 1945. Tímto krokem došlo ke sjednocení vojenského archivnictví a jeho řízení z jednoho centra, i když nadále zůstal v tomto systému jediným archivem VHA. V nové organizaci se mělo upevnit jedinečné postavení VHA, hlavně v oblasti metodiky, archivně odborné a vědecké činnosti. Vedení nové organizace však dlouho nedokázalo (spíše

ani nechtělo) toto výjimečné postavení VHA v celém systému docenit. Hlavní důraz se kladl spíše na fungování správních archivů, tzn. na oblast spisové služby. Tím se činnost VÚA deformovala. V letech 1999-2003 došlo k vylepšení postavení správních archivů ve VÚA na úkor VHA. Díky VHA si mohly zachraňovat tabulková místa (navíc v letech 1999-2003 na jejich úkor přišel VHA úplně nesmyslně o badatelnou a dodnes o restaurátorskou a knihařskou dílnu) a nivelizovat tarifní třídy v rámci VÚA směrem k VHA.

Povodeň v roce 2002 zasáhla výrazným způsobem právě VHA. Odborná činnost archivu však neustala, i když se musel potýkat s rekonstrukcí zaplavených fondů. Přes tuto skutečnost byla ve VHA úspěšně ukončena generální inventura archivních fondů, byla dokončena další počítačová databáze (padlých čs. příslušníků za druhé světové války), začala se vydávat ročenka VHA a bylo dokončeno několik dobrých inventářů.

Postavení správních archivů

První archivní instituce, která plnila funkci čistě správního archivu (tzn. určitého mezistupně v péči o dokumenty mezi spisovnou a konečným archivem s funkcí trvalé archivace), vznikla po druhé světové válce. Byl jím Vojenský spisový úřad v Hradci Králové. Navazoval na německé instituce, které soustřeďovaly za války dokumentaci osob podléhajících branné povinnosti. V roce 1959 byl přejmenován na Archiv vojenské evidence osob (AVEO) a v letech 1967 až 1969 přestěhován do Trnavy na Slovensko. Z tohoto správního archivu se po uplynutí 80 let od narození předávaly tzv. kmenové listy vojáků k trvalé archivaci do VHA. Po rozdělení společného státu se tyto osobní spisy mezi oběma státy nedělily a zůstaly na Slovensku.

Druhým, čistě správním archivem byl o něco výše zmiňovaný Archiv ČSLA (později Vojenský správní archiv, dnes Správní archiv AČR) v Olomouci, který vznikl v roce 1959 vyčleněním z tehdejšího VÚA. Od počátku se v něm ukládaly spisy, finanční doklady, evidenční a materiálové doklady, kádrové a justiční dokumenty vzniklé služebním jednáním po roce 1945, pokud je nešlo z různých důvodů vytřídit. Dále se zde ukládala i dokumentace útvarů čs. armády po roce 1945, ale i dokumenty velitelství, úřadů, škol atd. Z jeho detašovaného pracoviště v Praze, ve kterém se ukládala dokumentace součástí MNO a generálního štábu, vznikl v roce 1992 Archiv MO (nyní Správní archiv MO). Tyto správní archivy vykonávaly a vykonávají dohledy na skartační řízení u spisoven součástí AČR (do roku 1992 čs. armády) a archiválie vybrané z dokumentů ve skartačním řízení předávají k trvalé archivaci (po 30 letech od vzniku, do roku 1999 to bylo zpravidla po 15 letech od vzniku) do VHA.

Závěrem

Na základě krátkého exkurzu dějinami vojenského archivnictví lze říci, že po většinu doby své existence vedení rezortu neprojevovalo o jeho vývoj velký zájem. To je pochopitelné. Nejedná se totiž o obor lidské činnosti, který by měl šanci stát se v rezortu obrany středobodem pozornosti častěji. V posledních letech tomu tak nebylo snad při povodních v roce 2002, v minulosti při některých zásadních organizačních změnách. Vojenskému archivnictví se však vždy dařilo, když mělo dostatek pochopení pro svoji specifickou činnost i specifika vyplývající z jeho historie.